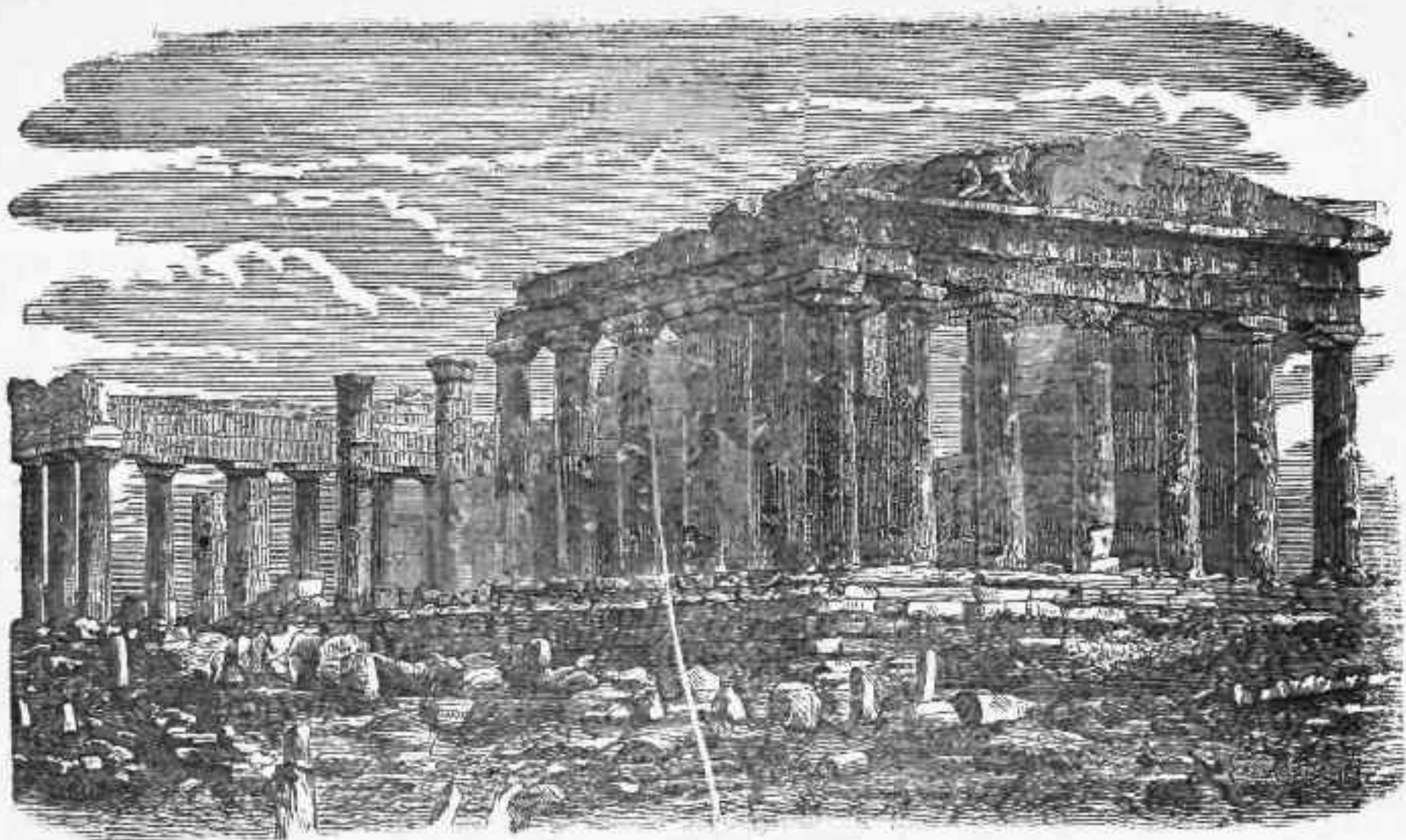

ΠΑΡΘΕΝΩΝ

ΕΤΟΣ Β'.—ΦΥΛΛ. Γ'.

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1873

ΑΡΙΘΜΟΣ 22.

ΗΘΗ ΚΑΙ ΕΘΙΜΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΛΑΟΥ

ΤΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΤΗΝ

Οἱ ἐκ τῆς κηδείας ἐπανερχόμενοι νίπνται ὥπως καθαρισθῶσι τοῦ μολύσματος,¹⁾ κατ' ἀρχαιοτάτην συνήθειαν· οἱ ἐπὶ τὴν οἰκίαν τοῦ πενθοῦντος ἀφικνούμενοι, λέγει ὁ Πολυδεύκης²⁾, ἐξιόντες ἐκαθαίροντο, ὕδατι περιρραιρόμενοι, τὸ δὲ προὔκειτο ἐν ἀγγεῖῳ κεραμέῳ, ἐξ ἄλλης οἰκίας κεκομισμένον, τὸ δὲ ὄστρακον ἐκαλεῖτο ἀρδάνιον³⁾», «ἔθος ἦν

1) Πρωτόδικος, σ. 43. — Κορνή, Ἀτακτα π. II σ. 404 κα.—Rouqueville, Voyage en Grèce I. VI p. 447.

2) Πολυδεύκ., II. 7. 63.

3) Βλ. καὶ Ἡσυχ., λ. Ἀρδάνιον.—Ἀριστοφάν., Ἐκκλησι. 4033.

λέγει καὶ ὁ τοῦ Ἀριστοφάνους σχολιαστής⁴⁾, μετὰ τὸ ἐκκομισθῆναι τὸ σῶμα, καθαρμοῦ χάριν ἀπολούεσθαι τοὺς οἰκείους τοῦ τεθνεώτος.» Ἀλλὰ καὶ ἐν Ῥώμῃ παρομοία συνήθεια ἦν ἐν χρήσει⁵⁾.

Ἐν Κρήτῃ μετὰ τὴν κηδείαν ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ὅλοι οἱ συγγενεῖς καὶ οἱοὶ δῆποτε ἄλλοι, καὶ ἐκεῖ κάμνουσι τὰ πορθόρια ἢ πορθιάτικα. Εἶναι δὲ ταῦτα δεῖπνον ἐκ κυάμων συγκείμενον, ἐκάστου τῶν δαιτυμόνων φέροντος μέρος εἰς τὸ συμπόσιον· κατ' ἐξαίρεσιν δὲ εἰς τὴν περίστασιν ταύτην καταλύεται ἔλαιον καὶ νηστήσιμος ἂν ἦναι ἡ ἡμέρα. Εἷς τινα δὲ πεδινὰ χωρία τῆς Κρήτης οἱ συγγενεῖς παύουσι τὰς ἐργασίας των, καὶ μετὰ τὸ περίδειπνον, εἰς ὃ μόνον ζυμαρικὰ φέ-

4) Σχολ. Ἀριστοφ. Νεφ. 838.

5) Becker, Gallus π. III σ. 378.

ρουσι, παίζουνσι τὰ παλαίθια (ἀμάδες).

Τὴν δὲ ἐσπέραν τῆς κηδείας καὶ τὰς ἐπομένας δύο παρατίθεται δεῖπνον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ θανόντος εἰς ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς καὶ φίλους, ἕκαστος δὲ τῶν δαιτυμόνων εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ φέρῃ φαγητὸν ¹⁾, διότι ἀπαγορεύεται νὰ ἀνάπτηται πῦρ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ τεθνεώτος ²⁾. εἰς τὴν τράπεζαν ἐστρωμένην κατὰ γῆς κάθηνται πρῶτοι οἱ ἱερεῖς καὶ μετ' αὐτοὺς οἱ πρεσβύτεροι καὶ οὕτω καθεξῆς ἀναλόγως τῆς ἡλικίας. ἀρχίζουν δὲ τὸ φαγητὸν μετὰ τὴν εὐλογίαν τοῦ ἱερέως, λέγοντες Ὁ Θεὸς συγχωρέσοι καὶ ἐλεήσοι τὴν ψυχὴν του ³⁾. Τὸ δεῖπνον τοῦτο λέγεται παρηγοριὰ ⁴⁾, διότι οἱ προσερχόμενοι παρηγοροῦσι τοὺς τεθλιμμένους εἰς τὴν οἰκίαν ⁵⁾, ὅπως διὰ τοὺς ἀρχαίους λέγει ὁ Λουκιανὸς ⁶⁾ «καὶ πάρεισιν οἱ προσήκοντες, καὶ τοὺς γονέας παραμυθοῦνται τοῦ τετελευτηκότος.» Καὶ ἡ μὲν παρηγοριὰ εἶναι τῶν ἀρχαίων τὸ περίδειπνον «ἢ ἐπὶ τοῖς ἀποθανοῦσιν ἐστίασις» τελούμενον μετὰ τὴν ταφὴν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἀποθανόντος ἢ τοῦ πλησιεστάτου συγγενοῦς ⁷⁾. Τὰ δὲ

πορθόρια μᾶλλον ὁμοιάζουνσι πρὸς τοὺς ὑπὸ τοῦ Ὁμήρου ἀναφερομένους τάφους, ἦται ἐπικηδεῖα δεῖπνα ¹⁾, οὐχ ἦττον δὲ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Αἰγυπτίοις ἐτελοῦντο συμπόσια ἐν τῷ μεταξὺ τῆς ταριχεύσεως καὶ τῆς ταφῆς ²⁾, καὶ παρὰ τοῖς Ἰνδοῖς μετὰ τὴν κηδείαν ³⁾, ἐκτὸς δὲ τούτων παρὰ τοῖς Ἑβραίοις ⁴⁾, τοῖς Σλάβοις ⁵⁾, τοῖς Σκώττοις ⁶⁾, τοῖς Γάλλοις ⁷⁾, κλπ.

Τὰ ὑπὲρ τῶν τεθνεώτων μνημόσυνα καίτοι ἀντιμαχόμενα πρὸς τὰ δόγματα τῆς ἀνατολικῆς ἐκκλησίας, ἣτις δὲν παραδέχεται καθαρτήριον ⁸⁾, τελοῦνται ὁμως ἀκριβῶς κατὰ προσδιορισμένας ἐποχὰς, ἐπειδὴ νομίζεται ὅτι μεγάλως τὴν ψυχὴν τῶν ἀποθανόντων βλάπτει ἡ τούτων ἑλλειψις. Τὸ τῶν μνημοσύνων ἔθος εὐρίσκομεν καὶ εἰς τὴν ἀρχαιότητα· «ἀγύρται καὶ μάντεις, λέγει ὁ Πλάτων ⁹⁾,

μαίους βλ. ἐν ἐκτάσει Marquardt, Römische Privatalterth. τ. I. σ. 382.

1) Ἰλιάδ. Ψ. 29.

αὐτὰρ ὁ (Ἀχιλλεύς) τὰ φονευστικὰ δαίνυ. πολλοὶ μὲν βῆε: ἀργοὶ ὀρέχθεον ἀμφὶ σιδήρῳ σφαζόμενοι, πολλοὶ δ' ὄρε: καὶ μηκάδας αἰγας· πολλοὶ δ' ἀργιάδαντες ὕε: θαλέθοντες· ἀλοιφῇ, εὐόμενοι· πάντες δ' ἀμφὶ νέκυν κοτυλήρυτον ἔρρεαν αἷμα.

Ἰλιάδ. Ω. 801.

αὐτὰρ ἔπειτα

εὖ συναγειρόμενοι δαίνοντ' ἐρικυδέα δαῖτα δώμασιν ἐν Πριάμοιο, διοτρεφέος βασιλῆος. Ὡς οἷγ' ἀμφίεπον τὰ φονευστικὰ Ἑκτορος ἱπποδάμοιο.

2) Wilkinson, Manners and custom of the ancient Egyptians, vol. II. p. 356.

3) Feydeau, Usages funébres et sepultures t. I. p. 268 et suiv.

4) Ἱερει., Ις'. Θ'. 40.—Ἰαζεκιήλ ΚΑ. 47.

5) Chodzko, Contes Slaves p. 334.

6) Ἐν τῇ Μνηστῇ τοῦ Λαμερμούρ ὁ Walter-Schott περιγράφει τὰς κραιπάλας αἵτινες ἐν Σκωττία ἐγίνοντο μετὰ τὴν ταφὴν εὐγενοῦς.

7) Παρὰ τῶν ἐπικηδεῶν δεῖπνων, τῶν τελουμένων ἐν πολλὰς ἐπαρχίαις τῆς Γαλλίας πρὸ τοῦ πτώματος βλ. Laprade, Erreurs et préjugés des paysans. ἐν L'illustration t. XIX σ. 44.

8) Ὁ Tournesfort (Voyage du Levant t. II p.) λέγει τοῦτο περὶ Ἀρμενίων. Πρὸλ. καὶ Voltaire, Dictionnaire philosophique. art. Purgatoire.

9) Πλατ., Πολιτ. Β'. § 7.—(t. II p. 364 b. c. 365 a. ed. st.)

1) Κατὰ τὸν Guys (Voyage littéraire en Gr. 1776 t. I. p. 289) εἰς τὸν πλησιέστερον συγγενῇ ἀνατίθεται ἡ περὶ τοῦ δεῖπνου φροντίς.

2) Stephanopoli, Voyage en Grèce t. II ch. 37 (Les funérailles ἐν Μάντῃ) p. 35.

3) Stephanopoli, ἐνθ. αν.

4) Λευζιάς, Ἀνατροπὴ κλπ. σ. 30.—ὁ Vreto (Melanges néohelléniques p. 35.) ἐσφαλμένως συγχέει τὴν παρηγοριὰν μὲ τὴν μακαρίαν.—Bybilakis ἐνθ. αν. σ. 67.—Neigebaurer u. Aldenhoven, Handbuch für Reisende in Griechenland. σ. 231.

5) Πρωτόδικος, σ. 16.

6) Λουκιαν., π. πένθους § 24.

7) Πολυδεύκ., II. 66, 446. σ'. 101.—Ἐτυμολογ. Μεγ. σ. 699, 43.—Ἀρτεμιδωρ., Ὀνειροκριτ. Ε. 82.—Ἀθην., Η. σ. 344 β. Ζ. σ. 290 c. Πρὸλ. Cicer., de legg. II 22.—Le Bas, Monuments recouv. par la comm. de Morée t. II. p. 207—213.—Varro apud Nonnius p. 549.—Hieronim., Opera t. IV p. 265 h (Colonn. 4646) «Moris est lugentibus, ferre cibos et praeeparare convivium, quae Graeci περίδειπνα vocant, et a nostris vulgo appellantur parentalia.»—Περὶ τῶν περιδείπνων παρὰ Ῥω-

ἐπὶ πλουσίῳ θύρας ἰόντες πείθουσιν ὥς ἔστι παρὰ σφίσι δύναμις ἐκ θεῶν ποριζομένη θυσίαις τε καὶ ἐπωδαῖς, εἴτε τι ἀδίκημά του γέγονεν αὐτοῦ ἢ προγόνων, ἀκεῖσθαι μεθ' ἡδονῶν τε καὶ ἐορτῶν... βίβλων δὲ ὁμαδὸν παρέχονται Μουσαίου καὶ Ὀρφέως, Σελήνης τε καὶ Μουσῶν ἐγγόνων, ὥς φασι, καθ' ἧς θυηπολοῦσι, πείθοντες οὐ μόνον ἰδιώτας ἀλλὰ καὶ πόλεις, ὥς ἄρα λύσεις τε καὶ καθαρμοὶ ἀδικημάτων διὰ θυσιῶν καὶ παιδιας ἡδονῶν εἰσὶ μὲν ἔτι ζῶσιν, εἰσὶ δὲ καὶ τελευτήσασιν, ἧς δὴ τελετὰς καλοῦσιν, αἱ τῶν ἐκεῖ κακῶν ἀπολύουσιν ἡμᾶς, μὴ θύσαντας δὲ δεινὰ περιμένει.» Τὴν δοξασίαν ταύτην ὑπαινίσσονται καὶ οἱ ἐξῆς στίχοι τοῦ Ὀμήρου ¹⁾.

Στρεπτοὶ δὲ τε καὶ Θεοὶ αὐτοί,
τῶν περ καὶ μεζῶν ἀρετὴ τιμὴ τε βίη τε.
Καὶ μὲν τοῖς θυέεσι καὶ εὐχολῆς ἀγανῆσιν
λοιδοῖ τε κνῆσθαι τε παρατρωνέει' ἄνθρωποι
λίσσόμενοι, ὅτε κέν τις ὑπερβῇ καὶ ἀμάρτη.

Ὅτι καὶ παρ' Ἑβραίοις ἡ τοιαύτη ὑπῆρχε πρόληψις ἐξάγομεν ἐκ τῆς βίβλου τῶν Μακκαβαίων, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ἰούδας ἔπεμψεν ἐκ τῶν λαφύρων τοῦ πολέμου δεκακισχιλίας ἀργυρᾶς δραχμᾶς διὰ τὰ ἀμαρτήματα τῶν τεθνεώτων ²⁾.

Τὰ μνημόσυνα τελοῦνται τὴν τρίτην, ἐννάτην, καὶ τεσσαρακοστὴν ἡμέραν μετὰ τὸν θάνατον, πρὸς δὲ εἰς τὸ τέλος τῆς τριμηνίας, τῆς ἐξαμηνίας καὶ τοῦ ἔτους ³⁾. Μετὰ τὴν τοῦ ἔτους παρέλευσιν γίνονται μνημόσυνα ὑπὲρ ὅλων τῶν τεθνεώτων τῆς οἰκογενείας τὴν πρώτην μὲν παρασκευὴν τῆς ἀπόκρεω διὰ τοὺς λαϊκοὺς τὴν δευτέραν δὲ παρασκευὴν διὰ τοὺς ἱερωμένους, καὶ κατὰ τὴν παρασκευὴν τῆς Πεντηκοστῆς ἥτις καὶ Ροῦσαλιού λέγεται, καὶ περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν ἰδιαιτέρως ⁴⁾. Γενικῶς δὲ αἱ τοιαῦται παρασκευαὶ λέγονται τῶν ψυχῶν ἢ ψυ-

χοπαράσκευα ¹⁾. Αἱ ἱεροτελεστίαι λέγονται συλλείτουργα, ὅταν πολλοὶ ἱερεῖς τελοῦσι τὴν λειτουργίαν, καὶ δεσποτικὴ λειτουργία, ὅταν εἰς τὴν τελετὴν παρίσταται καὶ ἀρχιερεὺς. Ἐκτὸς τούτων συνήθη εἶναι καὶ τὰ σαρανταλείτουργα, ἧτοι διανομὴ τεσσαράκοντα ἀρτίσκων, κηρίων καὶ λιβάνου, εἰς τεσσαράκοντα ἱερεῖς ὅπως τελέσωσι δεήσεις ὑπὲρ ἀναπαύσεως τῆς ψυχῆς τοῦ ἀποθανόντος.

Αἱ τοιαῦται τελεταὶ ἦσαν καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐν χρήσει τὰ τρίτα, ὧν μνεῖαν ποιοῦνται πολλοὶ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ²⁾ παραγγέλλονται καὶ ὑπὸ τῶν Ἀποστολικῶν κανόνων: «Ἐπιτελείσθω δὲ τρίτα τῶν κοιμωμένων ἐν ψαλμοῖς.» Τὴν ἐννάτην ἡμέραν (ἐνάτα) παρετίθετο συμπόσιον μεγαλείτερον παρ' Ἑλλησιν ³⁾, ὥς καὶ παρὰ Ῥωμαίοις ⁴⁾. Ἀντὶ δὲ τῆς τεσσαρακοστῆς, ὥς παρ' ἡμῖν γίνεται, «τοῖς τετελευτηκόσιν ἤγετο ἡ τριακοστὴ διὰ θανάτου ἡμέρα, καὶ ἐλέγετο τριακάς ⁵⁾» ὅτε καὶ τῇ Ἑκάτῃ προσεφέροντο δεῖπνα ⁶⁾. Τὰ δὲ εἰς τὸ τέλος τοῦ ἔτους τελούμενα, ἀναλογοῦσι πρὸς τῶν ἀρχαίων τὰ γενέσια ⁷⁾.

Κατὰ τὰ μνημόσυνα διανέμονται κόλυβα, ἅτινα σπερνὰ ⁸⁾ καὶ συγχώρια ⁹⁾ λέγονται διότι ἕκαστος τρώγων ἐξ αὐτῶν εὐχεται εἰς τὸν Θεὸν νὰ συγχωρήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ ἀποθανόντος. Ἡ χρῆσις τῶν κολλύβων εἶναι ἀρχαία καὶ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ βυζαντι-

1) Πρόβλ. Ricaut, l. c. (2 ψυχοπαράσκευα.)

2) Ἀριστοφάν., Λυσιστρ. 613. — Ἰσακός, π. Μενεκλ. κλήρου σ. 41 — Πολυδεύκ., Η. 446.

3) Ἰσακός, π. Κερρ. κλήρου § 39.

4) Plant., Aulul. II. 43. Pseudal. III, 2. 4 κα.—(novem dialia.) — Becker, Gallus t. III. σ. 378. (γ' ἐκδ.)

5) Πρωτ., λ. Τριακάς. — Βλ. καὶ Πολυδεύκ., Α. 66.

6) Ἀθην., Ζ. σ. 325. α. — Boeckh, Corpus Inscriptionum Graecarum t. I. p. 550. n. 1034, 12.

7) Ἀμμων., π. Ὀμηρ. λέξεων λ. γενέσια.

8) Ricaut, Hist. de l'église grecque. 4640 p. 299. — Η. λ. σπερνὰ συναιθίζεται ἐν Πελοποννήσῳ πρὸ πάντων.

9) Εὐλαμπίου, Ἀμάραντος σ. VII.

1) Ἰλιάδ. I. 497. κα.

2) Μακκαβ. Β. β. 40. 43.

3) Πρόβλ. καὶ Ricaut, Hist. de l'église Grecque 4640 p. 299.

4) Βλ. Ἀνατολικὴν Ἐπιθεώρησιν. Σύγγραμμα περιοδικόν. Ἔτος Α'. σ. 97—101.

νοῦ Νικηφόρου τοῦ Καλλίστου ¹⁾, συγγραφέως ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας· ἡ δὲ παράδοσις ἐν τῷ συναξαρίῳ τῶν Ἀγίων Θεοδώρων, ὧν ἡ μνήμη τελεῖται τὴν πρώτην ἐβδομάδα τῆς μεγάλης τεσσαρακοστῆς, ἀναφέρει ὅτι τὸ πρῶτον ἐγνώσθησαν κατ' ἐμπνευσιν τῶν ἁγίων τούτων ἐπὶ τῶν χρόνων Ἰουλιανοῦ τοῦ Παραβάτου. Ἡ λέξις εἶναι ἀρχαία· «κόλλυβος, σμικρὸς ἄρτίσκος» ἐρμηνεύει ὁ Σχολιαστὴς τοῦ Ἀριστοφάνους ²⁾ τρωγάλια δὲ ὁ Ἡσύχιος ἐξηγεῖ.

Τὰ κόλλυβα κατασκευάζονται ἐκ καλῶς κεκαθαρισμένου σίτου βραζομένου εἰς χύτραν ἐνθα τίθενται καὶ φύλλα λεμονέας ὅπως μεταδώσωσι ἄρωμά τι τὸν οὕτω βεβρασμένον σίτον ἀναμιγνύουσι μὲ πεφρυγμένον σῆσαμον καὶ θέτοντες αὐτὸν εἰς πολλὰ μικρὰ πινάκια, κοσμοῦσι διὰ κόκκων ῥόδου, ἀμυγδαλῶν, ἀσταφίδων, πετροσελίνων καὶ τῶν τοιούτων καὶ τὸν ἀποστέλλουσιν εἰς διαφόρους γείτονας, οἵτινες τρώγουσι συγχωροῦντες τὸν νεκρὸν· εἰς τοὺς γείτονας στέλλουσιν προσέτι καὶ χυλὸν, εἶδος ἀφεψήματος κατασκευαζομένου ἐκ τοῦ ζωμοῦ τῶν κόλλυβων καὶ ἀλεύρου, σῆσαμου σταφίδων, καὶ μέλιτος ³⁾. Ἐν δὲ τῇ Κάσσω ⁴⁾, καὶ τῇ Κρήτῃ ⁵⁾ κατασκευάζουσι πῆτταν (ψυχρόπηττα, ἄρτος) ἣν ἐμβάπτοντες ἐντὸς μέλιτος διανέμουνσι μετὰ τῶν κόλλυβων τοῖς γείτοσιν.—Μέγα μέρος τοῦ σίτου θέτουσιν εἰς μέγα δίσκον (πλατένα ἐκ τοῦ ἀπλῆς), καὶ κοσμοῦσι μετὰ μεγάλης φιλοκαλίας διὰ σακχαρικῶν, ῥόδων, ἀμυγδαλῶν, πετροσελίνου, κινάμωμου, πεφρυγμένων ἐρεβίνθων, κλπ. τὸν δὲ δίσκον τοῦτον

φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὸν διανέμουνσι μετὰ τὸ τέλος τοῦ μνημοσύνου. ¹⁾ Οἱ περιηγηταὶ Sonninì καὶ Saint-Sauveur περιγράφουσιν ὡς ἐξῆς τοιαύτας προσφορὰς κόλλυβων ἐπὶ τῶν τάφων θετομένων· «Φέρουσιν, λέγει ὁ πρῶτος ²⁾, εἰς τὸν τάφον συχνὰς προσφορὰς, πλακοῦντων, οἴνου, ὀρύζης, καρπῶν καὶ τῶν τοιούτων, ἐστολισμένας δι' ἀνθέων καὶ ταινιῶν· ἐκεῖ τὰς διανέμουνσι καὶ τὰς τρώγουσι, καὶ τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ φαγητοῦ, ἐξ οὗ ἔτι καὶ νῦν προσπαθοῦσι νὰ προσφέρωσιν εἰς τὸν νεκρὸν, καλεῖται κόλλιβα.» «Ἀνὰ πᾶσαν τριμηνίαν, λέγει ὁ ἕτερος ³⁾, φέρουσιν ἐπὶ τοῦ τάφου ἐψημένον σίτον, ἄρτους, πλακοῦντας, οἶνον καὶ ἔλαιον· προσεκάλουν θρηνοῦντες τὸν νεκρὸν, νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὸ φαγητόν· ὁ δὲ παπᾶς τῆς ἐκκλησίας ἐνθα ἦν ὁ νεκρὸς τεθαμμένος δὲν ἔλειπε νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς περιστάσεως.» Αἱ πληροφορίαι αὗται, αἵτινες εἰσὶν ὀλίγον παραμορφωμέναι ἕνεκα ἀγνοίας τῶν καθ' ἡμᾶς ἐθίμων, ἀναφέρονται κατὰ μέγα μέρος εἰς τὴν δοξασίαν, καθ' ἣν οἱ νεκροὶ τρώγουσιν ἐκ τῶν εἰς αὐτοὺς προσφερομένων, περὶ ἧς ἐκτενῆ ποιούμεθα λόγον ἐν τοῖς περὶ Βρυκολάκων καὶ ἐν τοῖς περὶ Ρουσαλιῶν.

Οἱ Ἰνδοὶ εἶχον ἔθιμον, ἀνάλογον πρὸς τὴν χρῆσιν τῶν κόλλυβων. Οἱ νόμοι τοῦ Μανου διατάσσουσιν πρὸς τιμὴν καὶ ἀνάπαισιν τῶν νεκρῶν προσφορὰν ἐξ ὀρύζης ἢ ἐξ ἄλλου εἶδους ὀσπρίων ἢ ὕδατος ἢ γάλακτος, μετὰ ῥιζῶν καὶ καρπῶν, ἣν ἀφ' οὗ τιμῆσθαι τοὺς Θεοὺς, τοὺς τε οὐρανίους καὶ ἐφεστίους, τοὺς ἁγίους, τοὺς νεκροὺς καὶ ζῶντας, νὰ τρώγῃ ὁ οἰκοδεσπότης μετὰ τῶν περὶ αὐτὸν ⁴⁾. Τὸ δ' ἔθιμον τοῦ μοιράζειν κόλλυβα ἔθιζεται καὶ ἐν Ἀλβανίᾳ ⁵⁾.

1) Tournefort, Voyage du Levant. t. I. p. 193 κτ.—Théotoky, Détails sur Corfou. p. 54.

2) Sonninì, Voyage en Gr. et en Turquie 1801 t. II. p. 453.

3) St Sauveur, Voyage historique etc. dans les îles. an. VII (1799) t. II. p. 55—56.

4) Lois de Manou, livre XI. — traduction Loiseleurs Deslongchamps p. 185—187.

5) Hahn, albanaisische Studien t. I. p. 151.

1) Νικηφορ., Καλλιστ., Ἐκκλησιαστ. Ἱστορ. X. 12.—Ὁ Wachsmonth (ἐνθ. ἀν. σ. 143) νομίζει ὅτι συμβολικῶς ἐκφράζει τὴν τῶν νεκρῶν ἀνάστασιν, συμπεραίνων τοῦτο ἐκ τοῦ ἐξῆς χωρίου τοῦ Εὐαγγελίου (Ἰωάν., ΙΒ'. 24.) «Ἴδαν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἂν δὲ ἀποθάνῃ, πολλὸν καρπὸν φέρει.»

2) Εἰς Πλούτ. 768.

3) Πρωτοδικαί, σ. 46.

4) Δὺτ. σ. 17.

5) Byblicalis, σ. 69.

Ἀνάλογος συνήθεια εἶναι ἡ μακαρία, οἶνος μετὰ διπύρων καὶ ἀρτίσκων ¹⁾, ἡ μετὰ τυρῶν καὶ ἄρτον ²⁾, διανεμόμενος ἐν ταῖς ἐκφοραῖς. Ἡ λέξις εἶναι ἄρχαία καὶ κατὰ τὸν Ἀρποκρατίωνα ³⁾ ἐσήμαινε τὰ νεωστὶ ἀληλεσμένα ἄλφιστα, μέλιτι ἀναδιδευμένα καὶ ἀσταφίσι καὶ χλωροῖς ἐρεβίνθοις μεμιγμένα, ἃ τοῖς τὰ ἱερὰ τελοῦσιν ἕναμον. Παρὰ δὲ τοῖς χωρικοῖς, πλὴν τῶν ἄλλων, ἐπικρατεῖ ἡ συνήθεια τοῦ ποιεῖν κρεωδαισίαν τὴν πλησιεστέραν ἐπίσημον ἐορτήν, τὴν ἐγγίζουσαν πρὸς τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν συμπληροῦται ἔτος ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ οἰκείου αὐτῶν, ὅτε φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν κρέας, ὅπτον συνήθως, καὶ ἄρτον εἰς τεμάχια ἐντὸς κανῶν, καὶ οἶνον, καὶ διανέμουσι πᾶσι κοινῶς τοῖς συνεκκλησιασθεῖσιν, ἵνα συγχωρήσωσι τὸν τελευτήσαντα ⁴⁾.

~ ~ ~

Ὁ θάνατος ἐπὶ ξένης γῆς θεωρεῖται τὸ μέγιστον τῶν δυστυχημάτων. Πολλὰ δημοτικὰ ἄσματα οἰκτεῖρασι τὸν ἀποθνήσκοντα εἰς τὴν ξενιτειάν, ὅπου οὔτε προσηκόντως τελοῦνται τὰ ἐπικηδεῖα οὔτε αὐτὴ ἡ ταφὴ γίνεται ὡς πρέπει: Ἰδοὺ πῶς δύο τούτων ἐκφράζονται

Παρακαλῶ σε, Κύριε μου καὶ προσκυνῶ σε Θεέ μου,
τοῦ ξένου ὁὗς τοῦ ξενιτεῖά, κι' ἀρρώστια μὴ τοῦ

τί ἡ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκε-
[δία,
θέλει μανόβλα 'ς τὸ πλευρὸν, γυνάκκα 'ς τὸ κεφάλι,
θέλει κι' ἀρσενικὸ παιδί κρῶς νερὸ νὰ φέρῃ.

Ἔγω τὸ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου εἰς ἕνα πεθαμμένο
Τὸν πῆγαν καὶ τὸν εὐθαψαν σὺν τῷ σκυλλί 'ς τὸν τάφον
Δίχως θυμιάμα καὶ κερί, δίχως παπᾶ καὶ ψάλτη ⁵⁾.

1) Κορζής, εἰς Ἡλιοδωρ., Λιβυοπικτὰ τ. II σ. 75.

2) Πρωτόδικος, σ. 14. — Προβλ. καὶ Ricaut, Hist. de l'église grecque 1610 p. 298. «Enfin (μετὰ τὸν τελευταῖον ἀσπασμόν) chacun mange un morceau du pain, et boit un verre de vin, en souhaitant du repos à l'âme de leur ami, et de la consolation à la famille affligée.»

3) Ἀρποκρατίων, λ. Νεήλατα.

4) Πρωτόδικος, σ. 17.

5) Ζαμπέλ., Ἄσματα Δημοτικὰ σ. 726. — Passow, σ. 249 ἀρ. 341.

καὶ:

Θέ' μου μεγαλοδύναμε, μεγάλο τ' ὄνομά σου
τοῦ ξένου ὁὗς τοῦ ξενιτεῖά, κι' ἀρρώστια μὴ τοῦ

τ' ἡ ἀρρώστια θέλει στρώματα, θέλει προσκε-
[δία,
θέλει μανόβλα κι' ἀδερφαῖς, ἀδερφία, κι' ἀδερφία.

Νὰ εἶχα τὸν οὐρανὸ χαρτί τῇ θαλάσσῃ μελάνι,
γιὰ νὰ γράφα τὰ ντέρτια μου καὶ τὰ παράπονά μου.
Μὰ τί εἶδαν τὰ μάτια μου, μὰ τί εἶδαν τὰ καὶ

τούς ξένους πῶς τοὺς θάψουνε, τοὺς ξένους πῶς
[τούς πάντες,
χωρὶς λιβάνι καὶ κερί, χωρὶς παπᾶ καὶ ψάλτη ¹⁾.

Ὅταν τις ἀπέβησκε εἰς ξένην χώραν, πρῶτιστον τῶν συγγενῶν καθήκον ἐνομιζέτο ἡ ἀνακομιδὴ τῶν ὁσίων τοῦ τεθνεώτος, ἡ καὶ αὐτοῦ τοῦ πτώματος ἡ εἰς τὴν πατρίδα γῆν μετακόμισις, εἰ μὴ ἡ χώρα, ἐν ᾗ ἀπέθανεν, ἀπεῖχεν ὀλίγον διάστημα. Ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ ἀποθνήσκοντες, ὡς ἐνθερμοτέραν εὐχὴν τὴν εἰς τὴν πατρίδα ταφὴν αὐτῶν ἐξέφραζον.

Δημήτριος ὁ Χαριτόπουλος, Ἕλληνα ἐκ Στερεᾶς Ἑλλάδος γράφων ἐν Ζακύνθῳ (7 Ἰουνίου 1708) τὴν διαθήκην του, ἀπευθύνει τὰς ἐξῆς παρακλήσεις πρὸς τὸν ἀδελφόν του: «Καὶ ἂν δώσῃ ὁ πανάγαθος καὶ πανοικτίρμονας Θεὸς νὰ ἐλευθερωθῇ τὸ δυστυχισμένο γένος μας ἀπὸ τὸν τρομερὸν, καὶ ἀπάνθρωπον, καὶ ἀντίχριστο, καὶ ἀνελεήμονον Ἀγαρηνὸν, νὰ ξεθάψῃ τὰ κόκκαλά μου, καὶ τὰ κόκκαλα τοῦ μακαρίτου ἀδελφοῦ μας Φιλοθέου, ποὺ τὰ ἔχω κρυμμένα μὲ μία σακκούλα στὴ σπηλιὰ, ποὺ ἐγνωρίζει, καὶ νὰ τὰ θάψῃ μαζὶ καὶ κοντὰ στὰ κόκκαλα τῶν γονιῶν μας εἰς τὴν ἐκκλησίαν τῆς πατρίδος μας· μὰ τὸ ξαναλέγω, ὅταν ἐλευθερωθῇ, καὶ ὅχι τώρα· ποῦ εἴμαστε σκλάβοι. Καὶ ἂν κάμῃ ἔτσι νάχῃ τὴν εὐχὴ τοῦ Φιλοθέου καὶ ἐμένα, ἀλλέως τὴν κατάρα μας· γιατί ἔτσι μὲ ὥρκισε 'ς τὸ Εὐαγγέλιο ὁ μακαρίτης Φιλόθεος ὡς ἂν ἐξεψύχουν. ²⁾» Ἐν τινι δη-

1) Χασιώτης, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἠπειρον δημοτ. ἁσμάτων, σ. 86.

2) Χρυσάλλης τ. III, σ. 325. — Κ. Ν. Σάβα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς 1869, σ. 414. — Ὁ

μοτικῶ ἀνεκδότῳ ᾄσματι τῆς Μάνης, μήτηρ τις λέγει πρὸς τὴν κόρην της Προτιμῶ νὰ ξενιτευθῇς, καὶ εἰς ξένην νὰ ταφῇς χώραν, ἢ νὰ κάμω ὅ τι θέλεις.

Καλλι' ἔχου νὰ ξενιτευθῇς,
κι' ἀλλοῦδε νὰ ξενιτευθῇς,
πάρα νὰ τὸν ἐιδώξουμε,
τὸ ξέν' ἀπὸ τὸ σπῖτι μας.

Ἐν γένει δὲ εὐρίσκομεν τοιαύτας ιδέας ἐπικρατούσας παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἕλλησι ¹⁾ καὶ τοῖς Ἑβραίοις ²⁾.

Ἐτέλουν δὲ τακτικῶς καὶ τὰ μνημόσυνα τῶν οὕτως ἀποθνησκόντων, ὁ Fauriel μάλιστα ἀναφέρει ἔθιμόν τι, ὅπερ ἂν καὶ ἀρχαῖον φαίνεται ³⁾, δὲν εἶναι ὁμως ἤδη ἐν χρήσει. Ὅταν τις ἀποθάνῃ

ποιητῆς Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης, δημοσιεύων τὴν διαθήκην ταύτην, λέγει. «Πῶς καὶ θαύματος διασωθεῖσα διαθήκη τοῦ Δημητρίου Χαριτοπούλου, περιουσία ἀνεκτίμητος καὶ πολιτικὸν εὐαγγέλιον περιέχον ἐν τῇ ἀπλοῦς καὶ αὐτοῦ διατυπώσει τὸ σύμβολον τῆς ἐθνικῆς πίστεως κλπ.» (Ἀθηνάσσης Διάκος. 1867. σ. 163. 174—175.)

1) Κατὰ τὸν Πλούταρχον (Ἀγησιλ. 40) λακωνικὸν ἔθος ἦτο «τῶν μὲν ἄλλων ἐπὶ ξένης ἀποθανόντων αὐτοῦ τὰ σώματα κηδεύειν καὶ ἀπολείπειν, τὰ δὲ τῶν βασιλέων οἷκαδε κομίζειν.» Οὕτω μετηνέχθη τὸ λείψανον τοῦ Ἀγησιλάου ἐξ Αἰγύπτου εἰς Σπάρτην (Πλούταρχ., Ἀγησιλ. 40 — Corn. Nep., Agesil., VIII, 7.) Ἐπίσης τὰ τοῦ Φιλοποίμενος (Πλούταρχ., Φιλοποιμ., 21.—Justin., XXXII. i, 6 κε.) τὰ ὅστις τοῦ Κίμωνος (Πλούταρχ., Κίμ. 19. 4.—Ἡρόδοτ., σ. 403.—Παυσαν., Α, κε'. 41) τοῦ Θησέως (Πλούταρχ., Θησ. 36. Κίμ. 8.—Διοδώρ., Σικελ., IV. 62) τοῦ Θεμιστοκλέους (Θουκυδ., Α. 438.—Πλούταρχ., Θεμιστ. 32.—Nep., Themist. X. 5.) τοῦ Εὐμένους (Πλούταρχ., Εὐμεν. 49.—Nep., Eumen. XII, 4) Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ (Πλούταρχ., Δημητρ., 53) καὶ ἄλλων τὸ αὐτὸ λέγεται παρ' Ὁμήρῳ περὶ Σαρπηδόου (Ἰλιάδ. II. 666 κε.)

2) «Ποιήσεις με ἐπ' ἐμὲ ἐλεημοσύνην καὶ ἀλήθειαν, λέγει ὁ Ἰακώβ τῷ Ἰωσήφ, τοῦ μὴ θάψαι με ἐν Αἰγύπτῳ· ἀλλὰ κοιμηθῆσομαι μετὰ τῶν πατέρων μου, καὶ ἀρεῖς με ἐξ Αἰγύπτου, καὶ θάψεις με ἐν τῷ τάφῳ αὐτῶν.» (Γενεσ., ΜΖ, 29 κε.—Βλ. καὶ ΜΘ. 29 κε. καὶ Ν. 21 «καὶ συναναίσταται τὰ ὅστις μου ἐνταῦθεν μεθ' ὁμῶν.»)

3) Ὅμοιον ἴσως εἶναι τὸ ἀρχαῖον τῶν κενοταφίων ἔθιμον, καὶ τῆς προθέσεως τῶν ὁσίων. «ἐπεὶ δ' ἐκομίσθη τὰ ὅστις τοῦ ἀδελφοῦ, οὐ προὔθετο, οὐδ' ἔθαψεν, λέγει ὁ Ἰσαῖος (π. Ἀστυφίλου κλήρου. α'. 7.)

εἰς τὰ ξένα, λέγει αὐτός ¹⁾, θέτουσιν ἐπὶ τῆς νεκρικῆς κλίνης ὁμοίωμα τι αὐτοῦ, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἀρμόζουσι τινὰ τῶν ἐνδυμάτων τοῦ θανόντος· καὶ εἰς τὸ ὁμοίωμα ἐκεῖνο θρηνοῦσιν, ὥς θὰ ἐθρήρουν ἂν ἀληθὲς πτώμα πρὸ αὐτῶν εἶχον. Τὰ εἰς παρομοίας περιστάσεις ἐκφωνούμενα μυρολόγια εἶναι πῶς τῶν ἄλλων θλιβερώτερα· καὶ νομίζουσι μεγάλην δυστυχίαν, ὅταν συγγενὴς τις ἀποθάνῃ μακρὰν εἰς ξένην γῆν, διότι δὲν δύναται νὰ περισυνάξωσιν ἡμέραν τινὰ τὰ λείψανά του, ὅπως εἰς τὸν κοινὸν τῶν πατέρων τάφον τὰ καταθέσωσιν. Ὅμοιον ἔθιμον ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς ²⁾.

Οἱ Ἕλληνες τρέφουσιν ἄκρον σεβασμὸν εἰς τὰ λείψανα τῶν προγόνων, καὶ μετ' ἐπιμελείας φυλάττουσιν αὐτὰ ἐν ἐπίτηδες σάκκοις μετὰ τὴν ἀνακομιδὴν ³⁾. Οἱ κάτοικοι τῆς Πράγας, ὅταν ἡ ἀτυχὴς αὕτη πόλις ἐπωλήθη εἰς τὸν Ἀλῆ πασᾶ ὑπὸ τῶν Ἀγγλων, ἔκαυσαν τὰ λείψανα τῶν πατέρων των, ὅπως μὴ ἀτιμασθῶσιν ὑπὸ τῶν Τούρκων· ἰδοὺ πῶς δημοτικόν τι ᾄσμα περιγράφει τὴν συγκινητικὴν ταύτην πράξιν:

Βλέπεις ἐκείνην τὴν φωτιά, μαῦρον καπνὸν ποῦ
[βγάνει;

ἐκεῖ καίγονται κόκκαλα, κόκκαλα ἀντρειωμένων,

1) Fauriel, Chants populaires de la Grèce. t. I. p. XLl.

2) Hahn, Albanesische Studien t. I. σ. 152.

3) Ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων, ἥτοι ἡ τῶν ὁσίων ἐκ τοῦ τάφου ἀνόρυξις γίνεται συνήθως μετὰ τὴν λῆξιν τριῶν ἡμέρων ἀπὸ τῆς ταφῆς, καὶ κοινῶς λέγεται ἐξέχασμα καὶ ἀνοίγμα (τὸν ξεχώσανε τὸν νεκρό.) Γίνεται δὲ ἡ ἀνόρυξις ἐπὶ παρουσίᾳ ἱερέως τινός, ὅστις φροντίζει περὶ τῆς ἐπιμελοῦς συλλογῆς τῶν ὁσίων. Ταῦτα συλλέξαντες καὶ καθαρίσαντες τοῦ ἐπικολλήσαντος χώματος, θέτουσιν ἐντὸς λευκοῦ ὑφάσματος καὶ μετ' αὐτοῦ ἐντὸς κιθωτίου ἐκ ξύλου κυπαρισίνου, ἀφ' οὗ πρότερον πλύνουσι δι' εὐώδους μέλανος οἴνου, φέρουσιν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου, τελεσθέντος μνημοσύνου, ἀσπάζονται πάντες οἱ συγγενεῖς τὸ κρανίον, καὶ τελευτᾶτον καταθέτουσιν αὐτὰ οὕτως ἔχοντα ἐν τῷ κοιμητηρίῳ (Πρωτόδικος σ. 17. 18) ἢ μᾶλλον χωνευτηρίῳ. Ἐκεῖ δὲ παρατηροῦσιν ἐὰν ἀποσυνετέθῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὸ σῶμα ἢ οὐ, ἐξ οὗ, ὥς ἐν τοῖς περὶ Βρυκολάκων εἰπομεν, ἐξάγουσιν περὶ τῶν ἀρετῶν ἢ κακιῶν τοῦ θανόντος.

ποῦ τὴν Τουρκιὰ τρομάξανε καὶ τὸ βεζίρι κάψαν.
Ἐκεῖ 'ναι κόκκαλα γονιοῦ, ποῦ τὸ παιδί τὰ καίει.
νὰ μὴν τὰ βροῦνε Διάπιδες Τούρκοι μὴν τὰ πα-
[τήσουν 4).

“Οτι τοιαῦτα αἰσθήματα ἐπεκράτουν καὶ
παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐξάγομεν ἐκ τῶν
γνωστοτάτων τοῦ Αἰσχύλου στίχων:

“Ως παῖδες Ἑλλήνων ἴτε
ἐλευθεροῦται πατρίδα
θήκας τε προγόνων 2).

~ ~ ~

Τὸ πένθος ἐπὶ τῷ θανάτῳ συγγενοῦς
(θλίψις) διαρκεῖ πλειότερον ἢ ὀλιγώτε-
ρον χρόνον, κατὰ τὸν βαθμὸν τῆς συγγε-
νείας, καὶ τὴν στοργὴν, ἣν πρὸς αὐτὸν ἔτρε-
φον· συνήθως διαρκεῖ ἐν ἔτος διὰ τοὺς
ἐγγυτέρω τῷ γένει ὄντας, ὡς γονεῖς, σύ-
ζυγον καὶ τέκνα, τρεῖς μῆνας διὰ τοὺς
ἀπωτέρω, καὶ τεσσαράκοντα ἡμέρας διὰ
τοὺς φίλους καὶ σχετικούς 3). Οἱ πεν-
θοῦντες τρέφουσι μακρὸν τὸν πῶγωνα 4),
καὶ μελανειμμονοῦσιν, ὡς καὶ οἱ ἀρχαῖ-
οι 5), καὶ ὅλα τὰ ἔθνη σχεδὸν ἐποιοῦν
καὶ ποιοῦσι 6). Αἱ δὲ γυναῖκες καθ' ὅλον

τὸ διάστημα τοῦ ἔτους διαμένουσιν ὁ-
καδε, ἂν δὲ σπουδαία ἀνάγκη τύχῃ νὰ
ἐξέλθωσιν, ἐξέρχονται διὰ μελανοῦ πέ-
πλου κεκαλυμμέναι 1) δὲν πορεύονται εἰς
τὴν ἐκκλησίαν καὶ ἀπέχουσι πάσης δια-
σκεδάσεως, οὔτε ἄσματα ψάλλουσιν. Αἱ
ἐσθῆτες τῶν εἰσὶ μέλαιναι, καὶ ἐν τῇ
ἀτημελήτῳ ἐνδυμασίᾳ τῶν ἐκδηλοῦσι τὴν
ψυχικὴν αὐτῶν θλίψιν. Τὴν τοιαύτην
παρὰ ταῖς γυναῖξιν τῆς θλίψεως ἐκδή-
λωσιν ἄριστα εἰκονίζουσι τὰ ἐξῆς δημο-
τικῶν ἄσμάτων τεράχια:

Νὰ πῆτε τῆς ἀγάπης μου τῆς ἀγαπητικῆς μου
νὰ μὴν ἀλλάξῃ τῇ Λαμπρῇ 'ς τὴν ἐκκλησίᾳ μὴν
[πάη,
νὰ μὴν τὰ πλέξῃ τὰ μαλλιά, νὰ μὴν τὰ ῥίξῃ πίσω,
νὰ μὴν τὰ βάλλῃ τὰ φλωριὰ νὰ μὴν τὰ καμαρώσῃ,
γιατ' εἶναι ὁ Μήτηρ ἀρρωστος καὶ θέλει ν' ἀπέ-
[θάνῃ 2.)

καὶ:

Ν' ἀγκουρμαστῶ τὴν Λούκαινα, τὴν μαύρη τὴν
[Διαλέττα,
πῶς κλαίει, πῶς μυρολογεῖ, πῶς χύνει μαῦρα δά-
[κρυα,
Σὰν τὴν τρυγὸνα χλίβεσαι, σὰν τὸ παπὶ μαῶλειαι,
σὰν τοῦ κοράκου τὰ φτερὰ μαυρίζ' ἢ φορεσιὰ τῆς 3).

καὶ:

Τοὺς κλαῖνε χώρις καὶ χωριὰ τοὺς κλαῖνε βί-
[λαίτια,
τοὺς κλαίει ἢ τσοῦπρα τοῦ παπᾶ, αὐτὴ ἢ μαυρομ-
[ματοῦσα,
αὐτ' ἢ φεγγαρομέτωπη καὶ χαμηλοβλεποῦσα,
μὲ τὰ μαλλάκια ξέπλεγα τὰ χέρια σταυρωμένα.
Σὰν τὴν τρυγὸνα θλίβεσαι, σὰν τὸ παπὶ μαδιέται 4).

καὶ:

Νὰ μὴν ἀλλάξῃ τῇ Λαμπρῇ καὶ τὰ φλωριὰ μὴ
[βγάλῃ *)
καὶ νὰ μὴν πλέξῃ τὰ μαλλιά 'ς τὴν ἐκκλησίᾳ μὴν
[πάγῃ 5).

Συνήθεις δὲ αἱ ἐκφράσεις

Σὰν τοῦ κοράκου τὸ φτερὸ βάφει τὴ φορεσιὰ τῆς 6).

nuti 4764 t. I. σ. 207 καὶ βιβλ. I κεφ. 12. Del
vestir nero nella morte di alcuno.

1) Πρωτόδικος, σ. 47.

2) Passow, Carmina popularia p. 423.

3) Passow, σ. 49.

4) Ζαμπέλ., σ. 664.—Passow, σ. 440.

*) Κακὴ γραφὴ, ἀντὶ β ἄ λ η.

5) Ζαμπέλ., σ. 630.—Passow, σ. 28.

6) Ζαμπέλ., σ. 650.—Marellus, Chants du
peuple en Grèce t. I. p. 486.—Fauriel, Chants
popul. t. II. p. 188.—Passow, p. 189. 255.

4) Ugo Foscolo, Parga. p. 443.—Ζαμπέλ.,
σ. 644.—[Αραβαντινοῦ] Χρονογραφία τῆς Ἡπεί-
ρου, τ. II σ. 205.—Passow, σ. 463.

2) Αἰσχύλ., Περτ. 402. 405.

3) Πρωτόδικος, σ. 47.—Vrēto, Mel. néohell.
p. 36.

4) Ὁ Δάκιων Νικήτας Νηφάκης κατὰ τὴν πα-
ρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα ζήσας, ἰδοὺ τί λέγει
περὶ τῶν Μανιατῶν, ὅταν θέλωσι νὰ ἐκδικηθῶσι
τὸν θάνατον φονευθέντος συγγενοῦς τοῦ:

Δὲν θέλουσι νὰ ἀλλάξουσιν δὲν θέλουσι νὰ πλουθοῦσι,
καὶ μήτε μπαρμπερίζονται ἂν δὲν δικαιωθοῦσι.
Τοὺς βλέπετε μὲ τὰ γένεια καὶ καταλερωμένους.
'Σὰν βρυκολάνους ἄγριους καὶ παντ' ἄρματωμένους.

(Ἱστορία τῆς Μάνης ὅλης, στ. 259. κα.—Ἐν G. L.
Maurer, Das Griechische Volk. t. III σ. 404.)
—Καὶ ἐν Σερβίᾳ τὸ μὴ κείρεσθαι τὸν πῶγωνα
θεωρεῖται σημεῖον πένθους (Dora d'Istria Les
femmes en Orient, livr. III ep 2 t. σ. 207 με-
τάφρ. Διμ. Σκουζέ.)

5) Εὐριπίδ., Ἑλέν, 1087. Ἰφίγ. Αὐλ. 1438.
—Ἰσαῖος., π. Νικοστράτου κλήρου σ. 71.—
Πλουταρχ., Περικλ. 38.—Περὶ τῶν Ῥωμαίων
βλ. Juvenal., X. 245.—Propert. V. 7. 28.—
Macrobi., Saturn. III xv. 4.—Tacit., Annal.
III. 2.

6) Πρβλ. Carmeli, Storia di varj costumi
sacri e profani dagli antichi fino a noi parve-

καί :

Σάν περδικούλα (ἢ τρογόνα) θλίβεται καὶ σάν παπί (μαδιέτα: 1).

Ἐν Κρήτῃ ὁμῶς καὶ ἐν πολλαῖς ἄλλαις τοῦ Αἰγαίου πελάγους νήσοις κείρουσιν αἱ χῆραι τὴν κόμην, δι' ὃ καὶ ἡ ὑβριστικὴ προσφώνησις κουρεμμένη θεωρεῖται καὶ βαρεῖα κατάρα. Αἱ χῆραι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἔκειρον τὴν κόμην, εἰς δῆλωσιν πένθους 2).

Ἀρκεταὶ προλήψεις καὶ δεισιδαιμονίαι συνδέονται μὲ τὰς περὶ νεκρῶν δοξασίας ὧν ἱκανὰς ἐν ταῖς περὶ βρυκολάκων ἐξεθέσαμεν· ἐκτὸς τούτων, ἐν Ἀντιπάρῳ, ὅταν ἀποθάνῃ ἄνθρωπος, τὴν πρώτην, τὴν δευτέραν καὶ τὴν τρίτην ἡμέραν οὐδεὶς τολμᾷ νὰ πατήσῃ ἔξω τοῦ κατωφλίου εὐθὺς μετὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου μέχρι τῆς ἀνατολῆς 3), καὶ τοῦτο διότι νομίζουν ὅτι αἱ ψυχαὶ πλανῶνται τὴν νύκτα καὶ κακοποιοῦσιν ὅντινα ἀπαντήσωσιν.

Ἐν Σύρᾳ πιστεύουσιν ὅτι δὲν πηγαίνει σὲ καλὰ ἅμα σκουπίσωσι τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἀπέθανέ τις πρὶν ἢ παρέλθωσι τρεῖς ἡμέραις τούτων δὲ παρελθουσῶν σκουπίζουν καὶ θάπτουσι τὰ σαρώματα 4). Ἐν ᾧ τουναντίον ἀλλαχοῦ εὐθὺς ἅμα ἐκφέρωσι τὸν νεκρὸν καθαρρίζουσιν ὅλην τὴν οἰκίαν 5).

N. Γ. ΒΟΛΙΤΗΣ.

ΑΠΟΚΡΥΦΑ ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ

~~~~~

III

Τὸ πρωτευαγγέλιον τοῦ Ἰακώβου ἱκανοποίησε τὴν περιέργειαν τῶν πιστῶν διδάξαν εἰς αὐτοὺς τὰς περὶ Ἰωακείμ καὶ Ἀννης, Ἰωσήφ καὶ Μαρίας μέχρι τῆς τοῦ Σωτῆρος γεννήσεως παραδόσεις. Ἀλλὰ πῶς ἔζησε ὁ Σωτὴρ κατὰ τὴν παιδικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν; Τὰς περὶ τούτου παραδόσεις εὐρίσκομεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θωμᾶ τοῦ Ἰσραηλίτου.

Τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θωμᾶ ὀνομαστὶ μὲν ἀναφέρει ὁ Ὠριγένης, μνημονεύει δὲ ὁ Εἰρηναῖος περικοπῆς ὑπαρχούσης ἐν τῷ βιβλίῳ λέγων· «πρὸς δὲ τούτοις ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἔπλασαν, παρεισφέρουσιν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων καὶ τὰ τῆς ἀληθείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα. Προσπαραλαμβάνουσι δὲ εἰς τοῦτο, κακεῖνο τὸ ραδιοῦργημα, ὡς τοῦ κυρίου παιδὸς ὄντος καὶ γράμματα μαρθάνοντος, καὶ τοῦ διδασκάλου αὐτῷ φήσαντος καθὼς ἔθος ἐστίν, εἰπὲ ἄλφα, ἀποκρίνασθε τὸ ἄλφα· πάλιν δὲ τὸ βῆτα τοῦ διδασκάλου κελεύσαντος εἰπεῖν, ἀποκρίνασθαι τὸν κύριον, Σοὶ μοι πρότερον εἰπὲ τί ἐστὶ τὸ ἄλφα καὶ τότε σοὶ ἐρῶ τί ἐστὶ τὸ βῆτα. Καὶ τοῦτο ἐξηγουντας ὡς αὐτοῦ μόνον τὸ ἀγνωστον ἐπισταμένου, ὃ ἐφάνέρωσεν ἐν τῷ τόπῳ τοῦ Ἀλφα.» Τοῦτο διηγεῖται τὸ κατὰ Θωμᾶν εὐαγγέλιον εἰς τὸ ἑβδόμον κεφάλαιον. Ἐπίσης δὲ ὀνομαστὶ μνημονεύεται καὶ εἰς τὰ ἀποδιδόμενα εἰς τὸν Ὠριγένην φιλοσοφούμενα. Ὡστε ἦτο γνωστὸν ἤδη περὶ τὰ μέσα τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος μ. χ. Βραδύτερον δὲ μνημονεύεται ὑπὸ πολλῶν ἄλλων.

Ἀλλ' ἄρά γε τὸ νῦν σωζόμενον κείμενον εἶναι αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις μνημονευόμενον. Ὁ μὲν συγγραφεὺς τῶν Φιλοσοφουμένων ἀποδίδει εἰς τοὺς Ναασσηνοὺς ἦτοι τοὺς Γνωστικούς· ὁ δὲ Κύριλλος ὁ Ἱερεσολύμων ἐπίσκοπος ἀποδίδει εἰς τοὺς Μανιχαίους.

1) Αὐτ.

2) Εὐριπίδ., Ἑλέν. 1187—1188.

3) Πανδώρα, τ. Ζ'. σ. 299. Βαλ. λ. ἡ ν ὁ α τὸ ἐν Ὠλιάρῳ (Ἀντιπάρῳ) σπήλαιον.

4) Παρ' Α. Χρόμη(ἐκ Σύρας.

5) Wachsmuth, Das alte Griechenland im neuen. σ. 120. — Τὸ ἔθιμον τοῦτο ἀναφέρει ὡς γινόμενον ἐν Ἀθήναις.